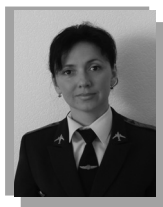

Психологія

УДК 159.922.27:36-051

*Алпатова О. В.,
к. психол. н.,
доцент кафедри педагогіки
та психології професійної освіти
Національного авіаційного
університету*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті розглядається проблема формування психологічної готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності як складне комплексне психічне утворення між компонентами якого існують стійкі функціональні залежності.

***Ключові слова:** психологічна готовність, соціальний працівник, професійна діяльність.*

В статье рассматривается проблема формирования психологической готовности будущих социальных работников к профессиональной деятельности как сложное психическое образование между компонентами которого существуют функциональные зависимости.

***Ключевые слова:** психологическая готовность, социальный работник, профессиональная деятельность.*

In the article examined problem of forming of psychological readiness of future social workers to professional activity as difficult psychical education between komponent of which there are functional dependences.

Keywords: *psychological readiness, social worker, professional activity.*

Сучасне життя висуває жорсткі вимоги до особистісних і професійних якостей соціального працівника. Постійні перетворення, що відбуваються в соціальній сфері нашої країни, актуалізують потребу сучасного суспільства у професійній підготовці фахівців із соціальної роботи, здатних самостійно вирішувати різноманітні професійні завдання, відчувати впевненість у власних силах в ситуації постійних змін, що проявляється в адекватній реакції на постійні зміни у професійному середовищі.

Діяльність соціального працівника – це діяльність різноманітних соціальних служб із надання: соціально-побутових, соціально-медичних, психолого-педагогічних, соціально-правових послуг, надання матеріальної допомоги, проведення соціальної адаптації та реабілітації громадян, які знаходяться у складних життєвих ситуаціях.

Спеціаліст соціальної сфери, в силу своїх професійних обов'язків покликаний сприяти гармонізації взаємовідносин людей, розвивати у людини здатність та уміння опиратися соціальним колізіям, впроваджувати ефективні, з соціально-педагогічного погляду, рішення та програми в різноманітних сферах соціальної практики і політики, що допомагають людині віднайти душевну рівновагу, домогтися соціального благополуччя. Багато в чому, цей процес обумовлений усвідомленням особливої місії соціального працівника в суспільстві.

Таким чином, соціальному працівникові доводиться працювати з людьми, можливості та ресурси яких не дозволяють вирішувати власні проблеми. Різноманітний характер соціальних проблем і життєвих ситуацій, неповторність особистості кожного клієнта вимагають від фахівця у сфері соціальної роботи не тільки володіння певним рівнем знань та умінь застосувати їх на практиці, але й володіння психологічною готовністю до самостійної професійної діяльності.

Взагалі, сьогодні існує нагальна потреба у збільшенні бази знань у майбутнього спеціаліста та підвищенні якості його професійної підготовки, ставиться питання щодо досконалого дослідження формування у майбутнього фахівця професійних навичок і психологічних особливостей становлення його особистості у процесі професійної підготовки. Професіоналізм діяльності, різнобічна якісна підготовка майбутнього фахівця стають сьогодні провідними напрямками у підготовці професіонала, розглядаються в єдності його духовна і психологічна

сторони, адже сьогодні суспільство чекає від випускників вищих навчальних закладів сміливого творчого мислення, чіткого розуміння цілей державотворення, широкої професійної ерудиції, високої культури та суспільної активності [1].

Теоретико-методичні та практичні основи підготовки майбутніх соціальних працівників відображені в наукових доробках вітчизняних і зарубіжних учених (С. Архипова, І. Богданова, Л. Боднар, З. Бондаренко, Р. Вайнола, Ю. Галагузова, Н. Гордієнко, О. Гура, І. Зверева, А. Капська, А. Конончук, О. Карпенко, Г. Лактіонова, Т. Логвиненко, Л. Міщик, В. Поліщук, З. Фалинська, С. Харченко, В. Циватая, Л. Штефан та ін.).

У працях вищезазначених науковців акцентовано увагу на структурних компонентах моделі особистості майбутнього соціального працівника, на вимогах до його знань, умінь і навичок професійної діяльності, особливостях формування готовності до роботи з певною категорією населення. Узагальнення результатів вивчення сучасних теорій професійної підготовки майбутніх соціальних працівників засвідчують необхідність урахування потреб об'єктів і специфіки соціальної роботи, постійного розширення сфер, напрямів та функцій професійної діяльності соціального працівника.

Проблеми професійної підготовки фахівців із соціальної роботи, які здатні надавати психологічну та соціальну допомогу різним категоріям громадян, що перебувають у складних життєвих обставинах, стає все більше нагальною потребою сучасного суспільства, і займають у педагогічній психології особливе місце, бо розкривають одночасно два аспекти формування особистості фахівця: перший пов'язаний зі становленням професійно важливих якостей особистості, а другий – з формуванням психологічної готовності до професійної діяльності майбутнього соціального працівника.

Психологічною основою готовності до професійної діяльності є професійна зрілість, яка розглядається як специфічне особистісне новоутворення, що відображає рівень професійного розвитку людини і виявляється у прагненні та здатності до самовизначення й самореалізації засобами суспільнокорисної діяльності у певній галузі виробництва матеріальних або духовних благ (тобто у певній професійній сфері). Показниками виникнення професійної зрілості як особистісного утворення є сформованість та інтегрованість її складових, а також здатність людини вирішувати актуальні для неї задачі професійної діяльності чи професійного розвитку [2].

Під психологічною готовністю майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності ми розуміємо цілісне новоутворення,

що проявляється, з одного боку, як якість особистості, а з іншого – як психічний стан, що забезпечує цілеспрямований розвиток особистості для ефективного виконання майбутньої професійної діяльності. Під “якістю особистості” ми розуміємо сформованість певної системи психологічних якостей і професійних умінь у студента, які необхідні йому для виконання майбутньої професійної діяльності. А під “психічним станом” особистості – гуманістичну спрямованість особистості, прагнення до успіху в майбутній професійній діяльності.

У процесі формування психологічної готовності майбутнього соціального працівника до професійної діяльності ми виділили такі компоненти:

- мотиваційний компонент, що включає потребу досягнення успіху в майбутній професійній діяльності, а також позитивне відношення до професії;
- орієнтаційний компонент, що включає в себе сформованість образу соціального працівника в уявленні студента;
- особистісний компонент, що включає в себе розуміння власних психологічних якостей;
- рефлексивний компонент, включає в себе здатність адекватно оцінювати себе й інших та вміння розпізнавати сприймання себе іншими людьми.

Актуальність формування психологічної готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності визначається необхідністю створення умов для розвитку їхньої особистості, а також здатності створювати нові знання. Орієнтація студентів на репродуктивне відтворення знань, яке зводить професійну підготовку майбутнього фахівця до запам’ятовування та заучування, призводить до неусвідомленого засвоєння навчальних курсів.

Розглядаючи психологічну готовність майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності як структурне утворення, ми виділяємо підходи у процесі формування її компонентів.

Сутність першого підходу полягає в тому, що стихійні або спеціально організовані викладачем умови навчальної діяльності та взаємовідносини вибірково актуалізують окремі ситуативні спонуки, які при систематичній актуалізації поступово переходять у стійкі мотиваційні новоутворення.

Сутність другого підходу полягає в тому, що студентові пропонуються в готовій формі цілі, ідеали, професійно-етичні норми тощо, які на думку викладача поступово мають перетворитися у внутрішні

переконання. Повноцінне формування мотиваційної системи особистості має включати в себе обидва підходи.

Таким чином, механізм формування мотивації до професійної діяльності – це сукупність закономірних зв'язків і відношень, що обумовлюють процес засвоєння соціальних цінностей, норм і правил поведінки, формують у індивіда специфічні ціннісні орієнтації та установки.

Всебічна взаємодія викладача та студента на основі єдності мети, та формування особистої відповідальності за результати навчання, сприяють створенню умов для відносно стійкої відповідності мотивів і цілей навчальної діяльності. У своїх дослідженнях зарубіжні психологи І. Конел та Р. Райан довели, що позитивний вплив на мотивацію поведінки справляє така причинно-наслідкова схема: невдача завжди повинна пояснюватися недостатністю зусиль, або, іншими словами, при поясненні невдачі студенти повинні апелювати до внутрішніх нестійких факторів.

Цілеспрямована робота з формування мотивації навчання повинна бути основною складовою процесу навчання, оскільки вона забезпечує усвідомлений характер постановки особистих цілей та регулювання студентами власної навчально-пізнавальної діяльності.

Розвиток орієнтаційного компонента психологічної готовності до професійної діяльності майбутнього соціального працівника у вищому навчальному закладі є процесом формування у студентів образу фахівця та професійної діяльності, стратегії майбутньої професійної діяльності, виразом якої є цілісне уявлення про власну професійну кар'єру. Уявлення про кар'єру є динамічним утворенням, що відображає суб'єктивну модель професійного розвитку людини.

Формування такого уявлення в свідомості студента відбувається за двома основними напрямками. Перший напрям передбачає аудиторні заняття за такими дисциплінами, як: вступ до спеціальності, теорія соціальної роботи, методи та технології соціальної роботи, етика соціальної роботи тощо. В ході вивчення даних дисциплін студент оволодіває знаннями, що створюють у нього образ професії, що включає в себе: цілі та завдання соціальної роботи, історичні етапи становлення соціальної роботи в Україні та світі, знання уміння та навички, які необхідні соціальному працівникові для ефективного виконання своєї професійної діяльності, морально-етичні норми та цінності практичної соціальної роботи, особистісні якості, якими має володіти соціальний працівник, методи та технології соціальної роботи з різними категоріями клієнтів соціальних установ тощо.

Другий напрям передбачає практичне навчання. Практичні заняття у формі дидактичних ігор, тренінгів, практичних ситуацій, практики в соціальних службах і громадських організаціях виступають засобом формування у свідомості студента образу професії. Практика – це особлива форма навчальної діяльності як з боку викладачів, так і з боку студентів. Метою практики з боку викладача є: надання студентам можливості поєднати їх теоретичні знання про соціальні проблеми та шляхи їх вирішення з практичним досвідом; надати студентам можливість пропонувати власні варіанти вирішення конкретних соціальних проблем. Метою практики з боку студентів є: оволодіння навичками оформлення відповідних документів; розробка плану вирішення конкретної соціальної проблеми; безпосередня робота з вирішення конкретної соціальної проблеми; оволодіння навичками ефективної комунікації при роботі з клієнтом тощо.

Навчання на практиці сприяє розвитку професійно важливих умінь і навичок. Їхній розвиток вимагає особливої взаємодії викладача та студента, що ґрунтується на суб'єкт-суб'єктному підході, що базується на рівності партнерів, прийнятті позиції іншої людини. При такій формі взаємодії формується здатність реалізовувати соціально-перцептивні вміння. Крім того, в навчальному процесі така форма взаємодії викладача і студента передбачає відсутність оцінювання, що є проявом поваги та довіри, а також створення особливого емоційного забарвлення процесу комунікації, що проявляється у відвертості та природності прояву емоцій, сприяючи виникненню синтонності та розвитку емпатійних переживань; розвиток здатності бачити, розуміти та активно використовувати широкий спектр комунікативних засобів.

Формування особистісного компонента психологічної готовності майбутнього соціального працівника до професійної діяльності, на думку російського вченого Д. Фельдштейна, у період навчання у вищому навчальному закладі для студента є актуальним вирішення протиріччя між об'єктивними та суб'єктивними факторами розвитку особистості. З одного боку, існує потреба в саморозвитку та самореалізації, а з іншого – є об'єктивна необхідність входження в соціальне життя через взаємодію з іншими, для того щоб відчутти себе повноправним і значимим суб'єктом соціуму [3].

Вирішення даного протиріччя можливе лише за умови врівноваження на суб'єктивному рівні: індивідуальних, професійних і суспільних цінностей; знаходженні оптимальних форм соціальної взаємодії; знаходженні такої діяльності, яка дозволяє реалізувати особистісний потенціал.

На основі вищезазначеного можна стверджувати, що формування особистісного компонента психологічної готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності тісно пов'язано з формуванням рефлексивного компонента. Рефлексія пов'язана з прагненням майбутнього соціального працівника до аналізу, узагальнення, осмислення досвіду своєї роботи, оцінки її з позиції соціальної значущості. Такий аналітичний підхід, тобто установка (готовність, настрій) соціального працівника на постійний “зворотний зв'язок, уміння бачити й оцінювати отриману інформацію з позиції клієнта, оцінку способів розв'язання професійних задач і вирішення соціально-психологічних ситуацій є найважливішою умовою розвитку професіоналізму соціального працівника.

Так, зокрема, М. Демиденко виділяє принципи, які потрібно враховувати при розвитку рефлексивних здібностей. Перший – це принцип повноти прояву рефлексії, що має три форми прояву: рефлексія як цілісний акт; рефлексія як певна послідовність дій; рефлексія як специфічна дія, що включена в діяльність. Другий – це принцип особливих умов прояву рефлексії, який зазначає, що актуалізація рефлексії відбувається лише в певних ситуаціях (проблемна ситуація, взаємодія в діаді, ситуація групової взаємодії).

На основі цих принципів виділяються методи формування рефлексії:

- групова дискусія, яка реалізується у формі аналізу конкретної ситуації під час групового самоаналізу;
- сюжетно-рольова гра, де розігруються ситуації, що мають проблемний характер, і стосуються проблем, з якими найчастіше стикається соціальний працівник у своїй професійній діяльності;
- прийом психодрами та соціограми (зміна ролей, двійник, монолог, дзеркало, опис іншої людини тощо) [4].

Застосування вищезазначених методів сприяє формуванню системи життєвих цінностей і світоглядних уявлень студента, розвитку його професійно-важливих якостей, уміння розуміти внутрішній світ інших людей тощо.

Психологічна готовність майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності має розглядатися, як частина загальної проблеми готовності до професійної діяльності. Феномен психологічної готовності має у кожному випадку конкретний специфічний прояв та структуру. В основу нашого дослідження лягли теоретичні положення М. Дьяченко, Л. Кандилович, М. Левченко, С. Максименко, О. Мешко, В. Моляко, Н. Пов'якель, які трактують готовність до професійної діяльності як інтегральне утворення особистості майбутнього фахівця,

яке є результатом підготовки до конкретного аспекту цієї діяльності й об'єднує в собі когнітивний, мотиваційний, операційно-дійовий, емоційно-вольовий компоненти: знання, вміння, навички, особистісні якості, адекватні вимогам діяльності. Формування психологічної готовності майбутнього соціального працівника здійснюється шляхом формування всіх її компонентів, при домінуючій ролі того, чи іншого компонента, у залежності від виду діяльності, в умовах спеціально організованого навчання, що спрямоване на оволодіння теоретичними знаннями та практичними вміннями.

Отже, сьогодні особистість соціального працівника визначає стан соціальної сфери держави, від рівня культури, професійної фахової підготовки, широкого кругозору та громадянської позиції якого безпосередньо залежать результати соціального розвитку суспільства. У наш час основним критерієм оцінки випускника вищого навчального закладу є, в основному, знання, тоді як визначальним фактором успіху його професійної діяльності виявляється сформованість, цілісність його особистості, духовне багатство, моральний та естетичний образ, що спроможний захистити молодого фахівця від професійної деградації, проте саме теоретичних і практичних психологічних знань не вистачає студентам, глибокого розуміння умов і сенсу діяльності у соціальній сфері й психологічної готовності до неї.

Література

1. *Онуфрієва Л. А.* Формування психологічної готовності випускників педагогічних спеціальностей ВНЗ до професійної діяльності / Л. А. Онуфрієва // Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології. 2011. – Випуск 13. – С. 185.
2. *Гудима О. В.* Формування психологічної готовності студентів ВНЗ до оволодіння майбутньою професією / О. В. Гудима, Н. І. Снігур // Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології. – 2012. – Випуск 18. – С. 228.
3. *Фельдштейн Д. И.* Психология взросления: структурно-содержательные характеристики процесса развития личности. Избранные труды / Д. И. Фельдштейн. – М. : Московский психолого-социальный институт: Флинта, 1999. – 672 с.
4. *Демиденко М. В.* Психология рефлексии : учебно-методическое пособие / М. В. Демиденко. – Самара : Самарский государственный педагогический университет, 2004. – 102 с.